

La regió en l'economia regional moderna

Joan TRULLÉN

*Departament d'Economia Aplicada
Universitat Autònoma de Barcelona*

El text que segueix a continuació parteix de la hipòtesi que els canvis en les formes de producció originats per la crisi econòmica condicionen el desenvolupament teòric de la ciència econòmica. A partir d'aquesta hipòtesi sostindré —manllevant el títol d'un recent treball de Charles Sabel— que s'està assistint a una reemergència de les economies regionals com a unitats d'anàlisi, i que les polítiques econòmiques d'abast inferior a l'estatal —regional i local— estan passant a tenir un més gran protagonisme. Recentment, Andreu Mas Colell, un dels més destacats teòrics econòmics contemporanis, en una conferència dictada a la Societat Catalana d'Economia, sostenia que, superat el bicentenari de l'aparició de l'obra cabdal d'Adam Smith, calia pensar ara en analitzar la «riquesa de les regions», posant l'èmfasi, doncs, en la necessitat de portar l'anàlisi econòmica general cap a àmbits territorials inferiors als habituals àmbits estatals.

Així, doncs, sembla que l'àmbit regional ja no és un objecte d'estudi exclusiu d'un determinat col·lectiu d'economistes «especialitzats» en el territori, sinó que interessa a economistes teòrics i a economistes aplicats, no necessàriament especialitzats en l'àmbit espacial. A ells em referiré bàsicament en aquestes reflexions, si bé no estic en condicions d'esbossar una panoràmica general de totes les escoles o tendències. Destacaré algunes de les recents tendències observades en col·lectius que treballen a algunes universitats americanes i italianes, i tractaré de presentar alguns desenvolupaments teòrics i empírics que han tingut lloc a Barcelona a partir de teories inicialment proposades per aquestes escoles.

Podem admetre una proposició de partida de caràcter epistemològic: els desenvolupaments teòrics en ciències socials van darrera dels canvis experimentats en la realitat. Els canvis en l'organització de l'activitat i la producció, des de principis de la dècada dels anys setanta, qüestionen la manera d'intervenir en la política regional i posen en crisi les eines d'anàlisi econòmico-territorial fins aleshores correntment emprades. Els creixents processos d'integració econòmica de les economies europees exigeixen afinar l'acció re-

gional. Es creen nous instruments públics d'intervenció regional, fet que requereix no només d'homogeneitzar dades i àmbits de referència de caràcter territorial, sinó també l'afinar tècniques d'anàlisi i de posar a punt nous conceptes. La producció de ciència no és així aliena a les noves necessitats de la regulació econòmica.

Quins canvis econòmics semblen els més rellevants a efectes de caracteritzar les noves tendències de l'anàlisi regional? Estem assistint a una progressiva transformació del vell capitalisme concurrencial anunciat per Adam Smith i desenvolupat en el segle XIX. Els canvis en l'organització de la producció, en el mode de producció, estan portant a modificacions en la relació salarial dominant, en terminologia de Robert Boyer.¹ S'hauria anat d'una organització de la producció fonamentada en mètodes de caràcter taylorista (des de principis de segle XX fins la dècada dels anys vint) cap a un predomini del sistema fordista (que s'estén per Europa i Amèrica a partir de 1920, i a Espanya a partir de la dècada dels cinquanta). Apareix una nova forma de relació salarial molt més flexible, basada en sistemes de producció creixentment segmentats en el seu procés i escampats en el territori, que es desenvolupa a partir de la dècada dels setanta. Examinarem alguns trets característics de les successives etapes, per contrastar la hipòtesi de que els canvis produïts a partir dels anys setanta afecten fortament la manera d'entendre el territori.

En el mode de producció de caràcter taylorista apareix una característica dominant: els increments de productivitat no es repercuteixen significativament en increments paral·lels de salaris. La racionalització de la producció, la seva progressiva parcelació, la conseqüent recomposició de l'organització del treball no tenen una simultània translació en increments de salaris. Les condicions competitives existents en els mercats de treball eviten que els guanys de productivitat es tradueixin en increments significatius en els salaris. Per aquest motiu, l'extensió del mercat es troba limitada per problemes de demanda. Des del vessant territorial, és de destacar l'existència d'importants fluxes migratoris del camp a la ciutat (com a conseqüència d'un creixement de la demanda del sector industrial) i un relatiu encongiment de la part de producció provinent del sector agrari. Els importants fluxes migratoris que se'n deriven, alimenten l'oferta de mà d'obra en les ciutats, el que provoca que les condicions competitives siguin la norma i no l'excepció en els mercats industrials radicats en les ciutats.

En aquest període de progressiva extensió de la producció taylorista, la política econòmica territorial és més de caràcter urbà que regional. La política econòmica local va adreçada a una internacionalització per part del sector públic local de determinats costos indirectes derivats de l'ús de la força de treball, especialment dels transports de caràcter públic, com els transports ferroviaris urbans. També es produeix una expansió notable de les obres públiques de caràcter local, incloent la reforma de rellevants trames urbanes antigues, però també l'extensió ordenada de les ciutats. S'estén el planejament urbà com a resposta a les necessitats de la industrialització i les seves conseqüències densificadores de la ciutat.²

La producció de caràcter fordista ve a substituir a la producció taylorista com a mode d'organització del treball des de mitjans dels anys vint. La producció en sèrie, l'estandarització general, la recerca permanent d'economies internes d'escala en són trets característics. És un període dominat per l'extensió de les grans plantes mecanitzades, per l'ampliació general de la producció i, en conseqüència, per l'extensió del mercat. Del

proteccionisme com a criteri dominant de la política econòmica dels estats es passa cap a fórmules més obertes de política comercial que provoquen l'expansió del comerç internacional.

La gran indústria s'estén i, amb ella, s'incrementa l'especialització del territori, la separació creixent entre el camp i la ciutat. Però, de la mateixa manera que s'especialitza la producció, també s'assisteix a una especialització del territori en la que aquella producció s'efectua. El creixement dels desequilibris territorials es fa progressivament evident. La producció fordista polaritza la producció i especialitza creixentment el territori, sense que els fluxes migratoris aconseguixin d'equilibrar les condicions de vida i de treball. De la creença que el mercat, per ell mateix, no aconseguix una situació d'equilibri, en naixerà inicialment —des del cantó econòmic general— la política econòmica keynesiana de regulació de la demanda agregada i, posteriorment, per la vessant territorial, la política regional i, amb ella, el pensament econòmic regional. Els treballs de Myrdal, Hirschman, Perroux i d'altres aniran adreçats a reproduir les condicions en les que havia catalitzat la producció industrial fordista, però en ciutats o àrees en les que el mercat no havia aconseguit endegar processos persistents de creixement econòmic. Neix el que es pot denominar «primera generació» de política econòmica regional, centrada en l'incentivació de la producció industrial en «pols» de desenvolupament.

De la mateixa forma que l'extensió del fordisme va acompanyada del keynesianisme i de l'aparició de la política econòmica regional, a escala urbanística s'estén el funcionalisme com a tècnica de planejament del territori. Si el fordisme es pot interpretar com una recerca creixent de les economies d'escala en la producció, la zonificació funcionalista, la separació d'usos en el territori en pot ésser una concreció en el mode de produir l'espai urbà i regional. La recerca d'economies d'escala abasta així, de forma conscient, al territori i afecta especialment al sector de la construcció. La casa bloc, l'«unité d'habitation» de Le Corbusier, la producció seriada de l'espai urbà serien mostres significatives d'aquesta nova manera de produir.

La relació salarial fordista consent creixements de salaris paral·lels als creixements de productivitat. La necessitat de garantir el creixement de la demanda agregada és la millor garantia per assegurar creixements importants dels salaris. El assalariats també poden fruit creixentment dels guanys de productivitat, perquè del seu salari es desprén una part rellevant de la necessària nova demanda efectiva. Aquesta extensió de la producció provoca un creixement en la demanda de transport privat i una extensió en la demanda de sol per grans sistemes arterials de transport urbà que respongui a les noves necessitats. Es superen els límits de l'espai urbà, s'estén la metropolitanització de les ciutats, creixen progressivament les corones metropolitanes.

La crisi dels anys setanta es pot interpretar com una crisi de mode de regulació, tant des de la vessant macroeconòmica com des de la vessant urbanística i territorial. Entra en crisi (o es fa entrar en crisi) el keynesianisme com a mètode d'intervenció macroeconòmica i el funcionalisme com a mètode de producció de l'espai urbà. L'organització de la producció sembla transitar cap a noves pautes que consenten el desenvolupament d'una nova trajectòria tecnològica que, sense excloure la producció de masses, permet d'estendre nous mètodes de producció de caràcter flexible. Aquesta trajectòria tecnològica va molt lligada a l'aplicació de la robòtica, la informàtica i la miniaturització en els sistemes

productius. La relació salarial més estensa continua sent la de caràcter fordista, però van apareixent i estenent-se noves formes productives que tendeixen a segmentar els mercats de treball i a flexibilitzar els sistemes de contractació laboral. La producció de masses cedeix en part posicions a aquesta nova forma de producció flexible *eficient*. La trajectòria del progrés n'afavoreix la seva expansió.³

La crisi del setanta va, doncs, acompanyada d'importants trasbalsaments en el mode de produir i també en el mode d'articular el treball en la producció. Però a diferència del que va succeir en la Gran Depressió, la reacció de la política econòmica dels Estats no ha estat la d'incrementar el proteccionisme, sinó la d'afavorir els processos d'integració econòmica, d'internacionalització de les economies nacionals. Això ha comportat el posar límits a la política econòmica dels Estats, conseqüència necessària a l'ampliació de la grandària dels mercats. Des d'un punt de vista territorial, aquests processos han comportat noves realitats del tot diferents a les desenvolupades en les dècades d'hegemonia del mode de produir fordista. En podem destacar tres que afectaran significativament el pensament econòmic regional. En primer lloc, el fet que determinades àrees o ciutats han resistit amb eficàcia els efectes de la crisi econòmica, sense que inicialment presentessin característiques d'àrees competitives en relació a les tradicionals àrees d'assentament de la producció de masses: la Terza Itàlia n'és potser la més estudiada de totes elles. Una segona realitat és la necessitat d'incrementar l'acció regional com a conseqüència de l'ampliació del mercat comú, i en general, de les grans àrees econòmiques integrades, el que ha portat el naixement de noves instàncies d'acció regional dotades d'importantíssims mecanismes financers de correcció de desequilibris territorials, com és el FEDER. En tercer lloc, s'ha assistit a un nou fenomen polític: l'aparició de noves instàncies substatals dotades de poder de decisió econòmica. En el cas espanyol, les Comunitats Autònomes, sorgides de la transició política, que plantegen noves necessitats d'articulació amb els àmbits estatals i supraestatals. Aquestes tres noves realitats afectaran la producció del pensament econòmic-territorial.

Els canvis econòmics, polítics i institucionals experimentats en els anys setanta han portat, així, a qüestionar la vella política regional i, en conseqüència, han fet envellir l'anterior pensament econòmic regional. Els canvis exigeixen reformar les polítiques i, per tant, les teories: cal anar cap a una nova visió de la intervenció regional, cap a una nova generació de polítiques econòmiques regionals. Aquesta segona generació de polítiques regionals vindrà caracteritzada per l'extensió de les noves formes productives, pel creixement important de la segmentació productiva. No és, docs, estrany que, d'una visió intervencionista a partir de grans indústries, es passi a fórmules alternatives de mobilització del potencial endogen; de la concentració en uns pols de grans operacions industrials a la potenciació de l'estalvi local i a la seva canalització cap a inversions locals; d'un dirigisme estatal a un protagonisme creixent de les regions en la direcció de les activitats equilibradores; es redescobreix, també, l'àmbit local com a instància idònia d'intervenció econòmica en camps tan importants com la lluita contra la desocupació.

Un cop examinats aquests fets més rellevants que han afectat al mode de produir i al mode d'operar sobre la realitat des de les instàncies públiques, cal preguntar-se per l'evolució del pensament econòmic en aquests darrers anys. S'està assistint a una reemergència de les economies regionals com a unitats per a l'anàlisi econòmic general. S'està estudiant progressivament l'activitat productiva *en* el territori.

En el cas de l'economia industrial, s'ha passat d'estudiar prioritàriament les economies internes a redescobrir les economies externes, d'estudiar els sectors productius fent abstracció de l'àmbit en el que operen, a estudiar la «indústria» en la seva producció en el territori. La distinció entre economies internes i economies externes es fa rebrotar del vell arbre marshal·lià. Caldrà ara estudiar la indústria en el territori, la lògica de la producció industrial en l'àmbit territorial en el que tenen sentit bona part de les externalitats, és a dir el districte industrial.

La percepció d'aquests canvis es troba més o menys simultàniament en diferents programes d'investigació. En sobresurten tal vegada, dos de particularment sòlids: el centrat en determinades escoles italianes radicades en el Nord-Est d'Itàlia, la Terza Itàlia; i el que es desenvolupa als Estats Units d'Amèrica al voltant de programes d'investigació molt generals en centres com el MIT o la UCLA.

Entre els primers destaquen els treballs pioners del grup d'Ancona, amb Giorgio Fuà com a investigador destacat, i el grup de Florència, liderat pel Professor Giacomo Becattini. El treball de Fuà plantejava una via cap al desenvolupament econòmic alternativa a la recomanada pel conjunt d'experts de la OCDE encaçalats per Paul McCracken.⁴ La possibilitat d'endegar processos d'industrialització eficients que no exigeixin mobilitzar els grans volums d'estalvi, que es desprenia del model proposat per McCracken, porta a postular una tercera via cap al desenvolupament, susceptible d'ésser recorreguda per països de desenvolupament retardat. El Rapport Fuà ha de ser interpretat com una alternativa crítica al Rapport McCracken, com a un estudi que pretén donar pautes a la política econòmica general i, especialment, a la política industrial de desenvolupament econòmic. Aquests primers esforços van, doncs, orientats cap a l'acció. Seguidament les investigacions més analítiques començaran a aprofundir sobre la lògica de la intervenció. Giacomo Becattini, des de Florència, anirà desenvolupant tot un seguit d'estudis al voltant de la lògica dels districtes industrials, tractant d'entendre les condicions d'estabilitat de la producció industrial en el territori, juntament amb estudiosos com Gioacchino Garofoli, Gabi dei Ottati, Nicola Bellandi i Fabio Sforzzi, entre d'altres. Aquests autors tendeixen a caracteritzar la producció dels districtes com una producció conjunta de petites i mitjanes empreses, fixant-se en l'existència de produccions limitades de gran qualitat i de relacions laborals que escapen a la lògica fordista.

Per un altre cantó, Charles Sabel i Michael Piore, des del MIT, i M. Storper, des de UCLA, estudiaran aquests nous fenòmens més des de l'òptica del mode de produir, de la tecnologia de la producció. No exclouen de la seva anàlisi a la gran empresa, que segueix complint un paper central en la producció industrial. Admeten la coexistència de producció seriada i producció flexible, coexistint la recerca d'economies d'escala amb l'existència d'economies externes lligades al territori.

Malgrat aquestes importants diferències en els respectius programes d'investigació — atribuïbles, en part, a la diferent realitat que tracten d'interpretar—, ambdós grups de treball coincidiran en la importància creixent que té l'estudi de la producció en el territori. La influència d'aquests grups de treball desbordará l'àmbit acadèmic, afectant, entre d'altres camps, el de l'economia i la política laboral. La OIT s'interessarà pels resultats de la investigació. Sengenberger tractarà d'analitzar els canvis en els mercats de treball des d'aquesta òptica, tot i promoure diferents encontres entre les dues grans escoles.

Aquestes noves línies d'investigació han tingut ressó en el pensament econòmic català actual? La resposta ha d'ésser afirmativa, tant per la ràpida presència dels seus més destacants representants en reunions portades a terme en diferents indrets de Catalunya, com per l'impacte sobre el contingut d'investigacions aplicades a la realitat catalana. Examinem algunes de les causes d'aquesta ràpida absorció. En primer lloc, tractarem d'identificar alguns trets bàsics que caracteritzen al model italià i que el fan força atractiu per la comprensió del procés de producció a la Catalunya contemporània. En segon lloc, tractarem d'identificar algunes línies d'acció de política econòmica que s'adeqüen força a les nostres necessitats. Finalment, aportarem algunes referències de treballs i d'investigacions portats a terme per economistes catalans que treballen en aquesta perspectiva.

El fenomen de la Terza Itàlia ha estat en el punt de mira d'alguns dels investigadors econòmics catalans. L'èxit del model de mobilització eficient i poc dirigida del potencial endogen de les ciutats i de les àrees del Nord-Est d'Itàlia durant el període de la crisi econòmica ha portat a interessar-se de manera força ràpida pels estudis italians sobre aquestes qüestions. Economistes com Fuà i Becattini han visitat repetidament Catalunya i han participat en diferents encontres amb economistes catalans (Barcelona, Bellaterra, Vallès Oriental, Girona, St. Feliu de Guíxols). De les seves investigacions se n'extreu l'existència de força similituds entre el model d'industrialització de la Terza Itàlia i el model de Catalunya. N'extreurem deu trets definidors:

- Produccions tradicionals de qualitat amb processos productius segmentables;
- Sèries curtes i diversificades; producció no seriada en la que la qualitat i el gust permeten competir amb eficiència amb la producció seriada de baix preu;
- Estoc de capital fixe menor que l'existent en els països d'industrialització vella del centre d'Europa i Illes Britàniques;
- Mà d'obra especialitzada provinent sovint d'un artesanat ben preparat professionalment;
- Gran capacitat d'exportació de la producció fora de l'àmbit del mercat de la producció; xarxes comercials eficients, sovint compartides;
- Model basat en petites i mitjanes empreses (PIMES);
- Pautes de consum menys expansives que les existents en països del centre i nord d'Europa; col·locació de l'estalvi local cap a inversions locals; elevat nivell d'autofinançament de les empreses;
- Elevada cohesió social en el territori en què es produeix industrialment;
- Societat civil ben tramada que sovint substitueix a un estat ineficient en la provisió de béns col·lectius;
- Model territorial basat en un sistema de ciutats força equilibrat.

Des de la perspectiva de la política econòmica, també s'ha donat un procés de creixent interès per nous enfocaments de l'acció regional. Les anteriors mesures tradicionals de desenvolupament regional i d'ordenació del territori a través de la definició de grans infraestructures de transports i de comunicacions o d'operacions incentivadores a la localització de la gran indústria, deixen pas a accions de desenvolupament molt més difoses o esteses en el territori, que exigeixen la intervenció de les autoritats subestatsals o locals. La política econòmica s'aproxima al territori. S'assisteix a una eclosió de la política econòmica local.

La nova política de promoció del potencial endogen intenta, més que atreure inversions, promoure iniciatives locals que mobilitzin l'estalvi local cap a la inversió local. Algunes de les accions de mobilització del potencial endogen que troben en la nova anàlisi regional una guia eficient d'acció, podrien ser les següents:

- Potenciació de PIMES: facilitar sòl industrial, facilitar la incorporació de les noves tecnologies en la producció artesanal;
- Canalització d'estalvi local no emprat cap a inversió local: paper de les entitats locals de crèdit i dipòsit;
- Formació tècnica de joves adaptada a les necessitats i possibilitats del mercat de treball;
- Millora dels sistemes de comunicació i de les infraestructures de transports i de comunicacions;
- Funcionament eficient dels serveis públics bàsics: sanitat, educació, cultura i lleure.

Es tracta amb aquest seguit d'accions de mobilitzar el potencial endogen econòmic d'una regió o d'una ciutat, orientant el seu creixement en un sentit de «districte industrial», entès com un espesseïment localitzat de les relacions entre indústries que presenti una elevada estabilitat en el temps, que no sigui efímera.

Per finalitzar, cal referir-se a les línies específiques de desenvolupament a Catalunya de l'anàlisi econòmic-territorial basada en aquestes noves metodologies. Es tracta d'uns estudis recents desenvolupats amb una metodologia de districte industrial que tracta de comprendre una realitat industrial amb arrels antigues i amb una especialització productiva que condiona les eines de treball a utilitzar. Es pot detectar un seguit de condicionants pel desenvolupament d'aquesta metodologia entre un grup d'economistes que treballen fonamentalment a Barcelona, al voltant del Centre d'Estudis de Planificació i el Departament d'Economia Aplicada de la UAB. Aquests condicionants poden ésser els següents:

- Condicionants històrics: existència d'industrialització endògena i localitzada territorialment en determinades ciutats o eixos que faciliten el tractament de «districte industrial» en el sentit de Becattini;
- Profunditat de la crisi industrial a Catalunya durant el període 1975-1985, que ha portat a detectar àrees que han resistit millor l'impacte de la crisi;
- Dificultat de constituir grups organitzats d'investigació, a partir de plataformes acadèmiques no molt adaptades a les noves necessitats;
- Dependència financera de la investigació que sovint condiona les àrees d'estudi o els sectors productius.

Amb aquests —i altres— condicionants, el grup de Barcelona ha vingut desenvolupant un seguit d'investigacions aplicades sobres districtes industrials a les comarques perifèriques de la regió urbana de Barcelona. La investigació teòrica ha tingut lloc en el marc del Departament d'Economia Aplicada de la UAB, fonamentalment. Alguns d'aquests treballs s'han publicat en diferents revistes especialitzades com *Papers de Seminari* i la *Revista Econòmica de Catalunya*.

Les especificitats dels treballs existents sobre districtes industrials a Catalunya podrien ser les següents: reconeixement del caràcter plurisectorial dels districtes industrials (tèxtil, transformats metàl·lics, pell); existència de districtes industrials connectats amb una im-

portant realitat metropolitana (dinàmica de districte industrial a l'exterior de l'Àrea Metropolitana de Barcelona) i rellevància de les oscil·lacions en la demanda com fet específic que pot explicar la permanència de determinats districtes industrials.

En definitiva, la ciència econòmica assisteix avui a una reconsideració i revifalla de la regió com a eina d'anàlisi de la realitat territorial.

Notes

- ¹ S'entén per relació salarial el procés de socialització de l'activitat productiva que inclou l'organització del procés de treball, la jerarquia de qualificacions, la mobilitat dels treballadors, el principi de formació del salari i la utilització de la renda salarial. Vegeu Robert Boyer (1986). Per una utilització d'aquests conceptes en l'estudi d'un àmbit territorial proper, vegeu Joan Trullén et Alia (1988, 1989) i Trullén (1988)
- ² El cas de Barcelona a començament de segle ha estat estudiat des d'una perspectiva similar per Francesc Roca en *Política econòmica i territori a Catalunya*, Ed. Ketres, Barcelona, 1979.
- ³ Aquests canvis en el mode de producció han estat estudiats, entre d'altres, per Piore i Sabel (1984).
- ⁴ Georgio Fuà (1980) vs. Rapport McCracken (1977).

Referències bibliogràfiques

- BAGNASCO, A. (1977) *Tre Italie. La problematica territoriale dello sviluppo economico italiano*, Bologna, Il Mulino.
- BECATTINI, Giacomo (1979), Dal «settore» industriale al «distretto» industriale. Alcune considerazioni sull'unità de indagine dell'economia industriale» a *Revista di Economia e Politica Industriale*, V, genn. Traducció al català: «Del «sector» industrial al «districte» industrial. Algunes consideracions sobre la unitat de recerca de l'economia industrial» a *Revista Econòmica de Catalunya*, 1, 2a època, gener-abril, 1986, pàg. 4-12.
- BECATTINI, Giacomo (1987) *Mercato e forze locali: il distretto industriale*, Bologna, Il Mulino.
- BECATTINI, Giacomo (1988), *Alcune considerazioni sul concetto di distretto industriale*, Quaderns IEMB-Departament d'Economia Aplicada/UAB, núm 88/05.
- BOYER, Robert, edit. (1986) *La flexibilidad del trabajo en Europa*, Madrid, M. de T y SS.
- BRUSCO, Sebastiano (1982), «The Emilian model: productive decentralisation and social integration» a *Cambridge Journal of Economics*, 6.
- COSTA CAMPÍ, M. Teresa (1986), «Algunas consideraciones en torno al cambio tecnológico y la difusión territorial» a *Papers de Seminari*, primer i segon semestre, pàg. 99-100
- COSTA CAMPÍ, M. Teresa (directora), Joan TRULLÉN et alia (1987) *El proceso de difusión industrial. Un nuevo modelo de Organización de la producción. Análisis teórico y evidencia empírica. El Vallès Oriental.*, CEP, Barcelona.
- COSTA. M. Teresa i Joan TRULLÉN (1987), «Decentrament productif et diffusion indus-

- trielle» Ponència presentada en el Symposiun International: «New Approaches to Industrialisation», Tunis, desembre 1987.
- COSTA CAMPÍ, M. Teresa (1988). «Notas sobre el debate en torno al descentramiento productivo y división del trabajo entre empresas» a *Papers de Seminari*, 29-30, primer i segon semestre, pàg. 219-232.
- FUÀ, Giorgio et alia (1980), *Problemi dello sviluppo tardivo in Europa*, Bologna, Il Mulino.
- FUÀ, Giorgio i ZACCHIA, Carlo (1983), *Industrializzazione senza fratture*, Bologna, Il Mulino.
- MCRACKEN, Paul et alia (1977), *Pour le plein emploi et la stabilité des prix. Rapport établi à l'intention de l'OCDE par un groupe d'experts indépendants*, París, juny 1977.
- OLIVER, Josep, BUSOM, Isabel i TRULLÉN Joan (1989), *Estimació de la renda familiar disponible per càpita de Barcelona, els seus districtes i els 27 municipis de la CMB (1985)*, Ajuntament de Barcelona, 1ª edició, març 1989.
- OTTATI, Gabi Dei (1988), «El mercado comunitario» a *Papers de Seminari*, 28-29, primer i segon semestre, pàg. 279-218
- PASQUAL, Joan (1988), *Introducción a la Teoría de las Externalidades*, Quaderns IEMB-Departament d'Economia Aplicada/UAB, 88/02.
- PASQUAL, Joan i TRULLÉN, Joan (1988), *Algunas consideraciones sobre la lógica del distrito industrial: relevancia de los mercados irregulares*, a *Quaderns*, IEMB-Departament d'Economia Aplicada/AUB, 88/07.
- PIORE, Michael J. y SABEL, Charles. F. (1984), *The second industrial divide*, N.Y., Basic Books.
- SABEL, Charles F. (1986), *Trabajo y politica. La división del trabajo en la industria*, Madrid, M^o de T. y SS.
- SABEL Charles (1988), «The Reemergence of Regional Economics» a *Papers de Seminari*, 29-30, primer i segon semestre, pàg. 71-140.
- TRULLÉN, Joan (1988), «Estudio del comportamiento de la población ocupada por grandes sectores productivos en el Vallès Oriental (1970-1980) a través del análisis shift-share» a *Papers de Seminari*, 29-30, pàg. 253-292
- TRULLÉN, Joan; MATAS, Anna; ROIG José Luis et alia 1988, *Barcelona frente a la crisis. Reestructuración productiva, reconstrucción urbana y política económica municipal (1979-1986)*, European Federation for Economic Research, Quaderns 88/01, IEMB-Departament d'Economia Aplicada, Barcelona.
- TRULLÉN, Joan; MATAS, Anna; ROIG José Luis et alia (1989), «Canvi econòmic durant la crisi a l'àrea metropolitana de Barcelona: una aproximació territorial» a *Revista Econòmica de Catalunya*, 10, pàg. 68-79.